

YURT DIŞINA GÖÇEN TÜRK İŞ GÜCÜ VE DÖNÜŞ EĞİLİMLERİ

Prof. Dr. Nermin ABADAN-UNAT

Akdenizi çevreleyen İspanya, İtalya, Yunanistan, Türkiye gibi ülkelerin işsiz bulunan faal nüfusu Batı Avrupa'nın ileri derece endüstrileşmiş toplumlarına doğru akın etmeğe başladığı sırada sorumlu yönetici, bilim adamı ve araştırıcılar ilk önce bu sorunun kantitatif ve demografik yönleri ile meşgul olmuşlardır. Daha sonraları çeşitli etnik grupların anatomisi, yabancı işçilerin endüstri çevresine uyum derecesi, konut, serbest zaman faaliyetleri, meslekî formasyon ves. gibi sorunlar ele alındı. Ancak özellikle 1970 den bu yana batı ülkelerin faal nüfus kesimi içinde yer alan yabancı işçilerin oranı da bellibaşlı bir sorun haline gelmeğe başlamıştır. Nitekim halen İsviçre ve Luxemburg'da yabancı işçiler faal nüfusun % 30, Fransa ve Batı Almanya da ise % 10 na yaklaşık bir oran içinde yer almaktadırlar. (Batı Almanya'da 1971 yılında ulusal iş gücünün % 9,6 yani 2,2 milyonu yabancı asıllı bulunuyordu). Böylesine hızla kabaran bir yabancı işgücü grubu karşısında bu işçilerin belirli dönemlerde geçici veya kesin olarak ana yurda dönmeleri ya da hiç dönmemeleri özel bir dikkat konusu haline gelmiştir. Bu özel dikkatin başlıca nedeni yabancı işçilerin, —yeni bir vatandaşlık edinmek suretiyle yerleştikleri toplumla bütünleşmemeleri halinde— bir süre sonra kendilerini misafir eden ülkede bir seri istenmeyen ekonomik ve sosyal sonuçlara yol açma ihtimalidir. İşte bu düşüncelerin etkisi altında Avrupa'nın ekonomik kalkınmasını inceleyen OECD nin yöneticileri daha 1969 Ekim ayında İnsan Gücü uzmanlar komitesine şu direktifi vermişti: «Endüstrileşmenin eşiginde bulunan ülkelere doğru akın etmekte olan iş gücü zincirinin dönüşlerle ilişkin yönü sistematik ve kapsamlı şekilde analize tâbi tutulmalıdır. Bu arada artan iş gücü veren ve alan bölgeler arasındaki ilinti gözden geçirilmeli, biriken tasarruflarla yatırım projeleri inceleme konusu haline getirilmelidir.»¹

(1) Document M O (69) 14, O.C.E., Paris. Ayrıca bk. Jacques Doublet, «Migrations in Europe» *International Social Science Journal*, Vol. XVII, No. 2, S. 285.

Bu tür araştırmalar aynı zamanda Akdeniz ülkelerinin çoğunluğunun uzun vadeli plân hedeflerinin isabetinin tayini açısından da zorunludur. OECD insan gücü komitesi başkanı PİLLİARD daha 1966 da Cenevre'de «bu ülkelerin yurt dışına göç etmiş olan insan gücünün kalkınma plânlarının gerçekleştirilmesinde katkıda bulunmalarını» istediklerine işaret etmişti.

İnsan gücü ihracı konusunda uzun süredir şu varsayımları kapsayan yaygın bir efsaneler (mythos) kümesi hüküm sürmektedir :

1 — Yurtdışına göç etmiş olan işçilerin endüstri çevresinde kazandıkları tecrübeler onların ilerde kolaylıkla ulusal endüstriye uymalarını sağlayacaktır.

2 — Bu işçilerin dış ülkelerde geçirilen süre olağanüstü verimli bir staj görevinin yerini tutmaktadır.

3 — Anayurda dönen işçiler insan gücü ihracı yapan ülkelerin ekonomisi çerçevesinde yapıcı bir rol oynamak suretiyle ulusal işçi sınıfı ile kolaylıkla bütünleşip bu sınıfın önderliğini yapacaklardır.

Oysa yurtdışında bulunan işçilerin dönüş vaziyetlerini de içeren bu doğrulanmamış efsaneyi yakından ele almak ve bu arada dönüş konusundaki yaygın isteksizliği, tercih edilen iş neveleri ve yatırım alanları ile istikbal projelerini titiz bir elemeye tâbi tutma zamanı çoktan gelip geçmiştir.

1 — Yapısal İşsizliğin Karakteri

Eldeki istatistiklerle ampirik araştırma verilerini daha iyi değerlendirebilmek için herşeyden önce endüstrileşmiş ve henüz endüstrileşmenin eşiğinde bulunan ülkelerin genel işsizliği arasında kesin bir ayırım gözetmek şarttır. Klasik tanımlara göre işsizliğin çapı, iş alanının yetersizliği tarafından belirlenmektedir. Oysa örneğin Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede 13.6 milyonluk faal bir nüfusun % 80 i bağımsız bir iş alanı, yani hiç bir yere bağlı olmayan çiftçi, esnaf ve sanatkârdan oluşmaktadır. Dolayısıyla yukarda belirtilen klasik tanım yerine işsiz kitleyi daha kârlı ve çekici faaliyetlere girişmek isteyen ülkenin tüm faal nüfus olarak ele almakta daha fazla isabet vardır. Böylece bir yandan gizli işsizliği temsil eden kabarık yığınları, öte yandan sosyal çevre, statü ve sınıf mensubiyetini değiştirmek isteyen iş gücü potansiyelinin tümü tanıma sığdırılmış olacaktır. Kısaca bu tür bir işsizlik kavramı sadece eko-

nomik konjonktüre bağlı olmayıp, aksine ekonomik dalgalamaları aŐıp, açıkça yapısal bir hüviyete bürünmekte, hem yığın halinde bir işsizliği, hem de çeşitli sosyal grupların önemli bir yer işgal ettikleri gizli bir istihdam eksikliğini kapsamaktadır.² Bu tür bir işsizlik kavramı ayrıca yoğun ölçüde aşağı doğru gelişleyen bir sosyal hareketliliği de açığa vurmaktadır. Nitekim halihazırdaki Türk iş gücü göç hareketinin sürecinde önemli sayıya varan bir öğretmen grubunun işçi statüsüne indikleri görülmektedir. (Bu sayı 1970 yılının sonunda 8.256'yı bulmuştu) Bu oluşumun önemi ortadadır. Zira sosyal statü bakımından yukarı doğru bir hareketlilik yerine statü kaybı anlamına gelen bir toplumsal iniŐ hareketinin yoğunlaŐması, bir yandan ilerde bu işçilerin topluma dönme isteklerini, öte yandan göç eden bireylerin dönüş projelerini maliyet, çap ve eğilimlerini de belirlemektedir.

2 — Türk işçilerinin işin içeriğine karşı benimsedikleri tutum:

İş piyasasının yetersizliği, günlük hayatın baskıcı koŐulları, toplum yapısında köklü bir değişmenin yapılacağı konusundaki ümitlerin yitirilmiş bulunması, işsiz bulunanlarla ya da yaptığı işten memnun olmıyanları her türlü belli yönelimden yoksun bir iş nevine karşı yatkın ve hazırlıklı bir hale getirmektedir. Başka bir deyimle bu kişiler, —malî şartlar elverişli olmak şartı ile— herhangi bir işi kabule yatkındırlar.

Bu davranış biçimi çeşitli ampirik araştırmalar çerçevesine de yansımaktadır. 1963 te Federal Almanya'da N. Abadan tarafından uygulanmış olan araŐtırmaya göre, Türk işçilerinin % 46,6 sı sırf maddi kaynak ve imkânlarını genişletmek amacı ile yurtdışına gitmiş olduklarını ortaya koymuŐtur.³ Saarbrücken üniversitesine mensub diğer bir araştırma grubunun yürüttüğü anketin ortaya koyduğuna göre, işçilerin üçte ikisi için, —geçimleri teminata kavuŐturulmak şartıyla,— yaptıkları işin nevi tamamen önemsizdir. Türkiye'de daha önce yapılan işin nevi ile ilişkin meslekî bir

(2) Son yıllarda Türkiye'de her yıl 600.000 kişi yeniden iş piyasasında iş yeri aramaktadır. Halluk Cilov'a göre 1970 den bu yana bu sayı yılda yaklaşık 735.000 çıkacaktır. Devlet Planlama TeŐkilâtının önümüzdeki 15 yıl için yapmış olduğu projeksiyon hesaplarına göre 7,5 milyon kişi için yeni işyerleri hazırlanacaktır. Bu yılda 500.00 yeni işyeri anlamına dolayısıyla her yıl 200.000 kişinin açıkta kalması anlamına gelmektedir.

(3) ABADAN, Nermin, *Batı Almanya'daki Türk işçileri ve Sorunları*, DPT yayını, Ankara 1964, S. 212.

bütünleşme endişesi ankete tâbi tutulanların sadece % 7 si için önemli sayılmıştır.⁴ Bu gözlemden şu sonucu çıkarmak gerekir: az gelişmiş bir ekonomik sisteme mensubiyet uzmanlaşmış bilgiler gerektiren bir meslekî formasyona kavuşma dileğinin gelişmesi olduğu kadar meslekî bilinçlilik duygusunun yerleşmesine engel olmaktadır.

Türk işçilerinin büyük çoğunluğu için önemli olan sınaî olmayan faaliyetlere akıtılacak olan tasarrufların biriktirilebilmesidir. Bu tasarruflar yardımıyla gelir sağlayıcı, ticarî ya da sanatkârlığa ilişkin bağımsız bir yaşantının kurulabileceğini ummaktadırlar.

Abadan'ın araştırması bundan 8 yıl önce ortaya koyduğu üzere işçilerden sadece % 7.9 tarımsal mesleklerini devam ettirme niyetini besliyorlardı, % 47 si sanatkârlıkla ilişkin bir faaliyet ya da ufak bir işletmede çalışmayı tercih ediyorlardı.⁵ Bu eğilim hayatda en fazla arzu edilen amaçlara da yansımaktadır; bu konulara ilişkin olarak da % 41 sadece para kazanmak ya da ticaret yapmayı arzuluyordu. İşçilerden sadece % 21.5 en fazla arzu edilen amaç olarak meslekî bir yükselişe işaret etmişti. Endüstri çalışmasına uyma kolaylığını ölçmek üzere kullanılan çeşitli ölçekler Türkleri olağanüstü büyük bir kolaylıkla iş disiplinine intibak etmekte olduklarını ortaya koymuştu, başka bir deyimle dıştan gelen bir güdümcülüğe (dirigisme) fazlasiyle yatkın oldukları anlaşılmaktadır. Bu eğilim herşeyden önce Türk işçilerine yerli işçilerce kabul edilmeyen işlerin verildiği göz önünde bulundurulursa bütünü anlamlı olmaktadır. Bu rahatsız edici duruma rağmen Türk işçilerinin sosyal hareketliliği olağanüstü zayıf kalmaktadır. 1966 yılında Batı Alman endüstrisinde çalışan 100 Türk düz işçisinden 47 si ilk geldikleri zaman kendilerine verilen görevleri yürütüyordu, 51 yarı kalifiye işçi statüsüne yükselmiş ve sadece 2 si kalifiye işçi sıfatını kazanabilmiştir.⁶

Bütün bu ön yatkınlıklar sebebiyle Türk işçilerinin üçte ikisi yurtdışına çıktığı zaman yapacağı endüstri işi konusunda hiç bir bilgi, deney ve tasavur sahibi olmayıp, mutlak bir yabancılaşma halindedir. Bu durum sadece işçinin üretim sürecine kolaylıkla

(4) Otto NEULOH, H.L. KRAENER, G. ENDRUWEIT, *Industrialisierung und Gastarbeit als sozio-ökonomische Faktoren für die Überwindung struktureller Arbeitslosigkeit in der Türkei*, Institut für empirische Soziologie, Saarbrücken, Manuskript, S. 51-53.

(5) ABADAN, N., op. cit., Sh. 223.

(6) Bundesanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung, *Erfahrungsbericht 1966*, S. 16.

yerleŐtirilmesini sağlamakla kalmıyor, herşeyden önce sırf para biriktirme hırsını güçlendiren meslekî bir körelmeye de yol açmaktadır. Bütün bunlar Türk işçilerinin yurtdışında neden anayurdda sahip oldukları işten daha düşük bir kategoriye mensub bir iş türünü kabul ettiklerini de ortaya koymaktadır.

Saarbrücken üniversitesinden Neuloh ve arkadaşlarının yürüttükleri araştırmanın gösterdiği üzere, iş yerinden memnun olmayan işçilerin sayısı olağanüstü düşüktü; bu durum özel bir yorumu gerektirmektedir.

Neuloh'a göre belli bir iş yerine karşı duyulan özel bir ilginin yokluğu, yani işe karşı son derece basit bir davranışla yabancı işçileri meslekî bir öğretime doğru şevklendirecek bir sendika ya da hükümet politikasının yokluğu, işçileri münhasıran paraya ilişkin amaçlara doğru yöneltmektedir.

TABLO : 1
Farklı Bir İş Nevi İsteđi⁷

	Aynı müessesede %	Başya yerde %
Başka bir işi istemeyenler	40,5	25,8
Statü değişikliği olmaksızın başka bir iş nevini isteyenler (Daha fazla gelir sağlayan, daha konforlu, basit)	20,8	32,5
Statü değişikliğini de içeren bir iş değişikliği isteyenler	2,4	3,1
Herhangi bir tercih belirtmeksizin uzmanlaşmış bir iş türünü isteyenler	25,8	30,1
Başka	10,5	8,6

Aynı işyerinde kalmak hususunda gösterilen ısrar İş ve İşçi Bulma Kurumunun yürütmüş olduğu bir anketde de kendini göstermektedir. 1967-1969 yılında toplanan bu soru kâğıtlarına göre 1967 de işçilerin % 54,7 si, 1968 de % 54,6 sı ve 1969 da % 46,6 sı buldukları işyerinde kalma isteğini açığa vurmuşlardır.⁸

Bu devamlılık eğilimi, ister bağlılık ve sadakat, ister kayıtsızlık şeklinde yorumlanabilir. Neuloh'un savunduğu ilginç bir yorum göre işçiler arasında açık ve belirgin bir memnuniyetsizliğin var olmaması, işçinin yapmakta olduğu işten hoşlandığı sonucunu çı-

(7) Neuloh, O. ve arkadaşları, op; cit. Sh. 50.

(8) İş ve İşçi Bulma Kurumu, *Yurt dışındaki İşçiler*, V, Sh. 15.

karmağa yeterli değildir. Aksine, bunu günlük iş yüküne karşı açığa vurulan kayıtsızlık tarzında da yorumlamak mümkündür. Demek ki işçilerin önemli bir kesimi için endüstrideki çalışmanın içeriği ikinci plânda kalmakta; onlar bu iş süresini geçici, ancak doğup büyüdüğüleri aslî çevrelerinin dışında kabul edilebilir nitelikte görmektedirler. Başka bir deyimle, önemli bir kısım yabancı işçiler endüstri sisteminin tümüne karşı bir yabancılaşıma duymaktadırlar. Bu belirgin, hatta abartılmış kayıtsızlık ifadesini ayrıca yabancı bir dili öğrenme hususundaki ısrarlı isteksizlikte de bulmaktadır.

1963 te Abadan tarafından uygulanan saha araştırmasının gösterdiğine göre o tarihte işçilerin yalnız beşte biri dil kurslarına devam ediyordu, öte yandan ise % 22 si yabancı bir dilin öğrenimini gereksiz sayıyordu.⁹ İş ve İşçi Bulma Kurumunun yürütmüş olduğu anket de benzer şekilde işçilerin büyük çoğunluğunun yabancı dil bilgilerini «az» ve «orta» olarak nitelendirdiklerini göstermektedir.¹⁰

Yabancı dil öğrenimine karşı açığa vurulan kısmî ilgiye paralel olarak meslekî kurslara katılma eğilimi oranı da hayli düşüktür. Abadan araştırmasının 1963 de gösterdiği üzere, deneklerin % 67.4 meslekî bir öğrenimi gereksiz olarak nitelendirmişlerdi.¹¹

Bu eğilim Türkiye'nin gitgide azalmakla birlikte dışarı en yüksek oranda nitelikli iş gücü göndermiş olduğu gözönünde bulundurulursa, daha da anlamlı olmaktadır. Nitekim yurtdışına gönderilen iş gücünün

- 1965 de % 34,8
- 1966 da % 31,2
- 1967 de % 32,8
- 1968 de % 26,4
- 1969 da % 28,2

nitelikli işçi sayılıyordu.¹²

(9) ABADAN, N., op. cit., Sh. 174.

(10) İş ve İşçi Bulma Kurumu, op. cit., Sh. 15.

(11) ABADAN, N., op. cit., Sh. 155.

(12) İş ve İşçi Bulma Kurumu, *Yurt dışındaki Türk İşçileri ve dönüş eğilimleri*, Ankara 1971, sh. 13.

Ayrıca son yıllarda yurt dışındaki işçilerin eğitim düzeyinde de genel bir yükselme göze çarpmaktadır. Nitekim ilkökul mezunlarının oranı 1968 de % 59 iken bu oran 1971 de % 72 ye yükselmiştir. Orta okul mezunlarının oranı da 1968 de % 3 iken, bu oran 1971 de % 3,5 e çıkmıştır. Kalifiye işçilerin önemli bir kısmını yetiştiren meslek okullarının mezunlarının sayısında da bir artış görülmektedir. Bu okulları bitirenlerin oranı 1968 de % 1,9 iken 1971 de % 3 ü bulmuştur.

Bir yandan nitelikli iş gücünün yüksek oranı, öte yandan endüstri alanında izlenecek meslekî öğrenime karşı açığa vurulan yoğun isteksizliği bir bakıma şu şekilde yorumlamak mümkündür : kişi gelecekte eski mesleği ya da halen endüstri alanında yapmakta olduğu yeni mesleğini, **emeğe dayanmayan**, tercihan **hizmet veya ticaret alanında bulunan yeni bir iş türü** ile değişme kararındadır.

Endüstri üretiminin hâkim olduğu bir toplumda mutlak bir bütünleşmenin kriterleri herşeyden önce sürekli, zorunlu, belli bir zaman temposuna dayanan, anonim ve görevsel esaslara dayan bir çalışma tarzına dayanmaktadır. Bu tür bir çalışma bir fabrika atmosferine uyma, endüstrideki işyerleri koşullarının tanınmasını, ve çok kere yüksek ya da düşük ısı ile gürültü ve kirliliği de öngören bir üretim temposunun benimsenmesini saptamaktadır. Bundan başka bu tür bir çalışma makina ve materyel, başkalarının güvenliği ve üretilen eşyanın kalitesine karşı belli bir toplumsal mükellefiyet duygusunun beslenmesini de gerektirmektedir. Nihayet bu bütünleşme ayrıca meslekî öğrenim potansiyeli, sendikalar faaliyet alanı, işçilerin yönetime katılma olanakları gibi endüstri toplumunun özüne ilişkin temel bilgilerin massedilmiş olduğunu da öngörmektedir.

Amprik yoldan sağlanan bilimsel verilerin gösterdiği üzere yurtdışında bulunan Türk işçilerinin ancak % 20 si bir endüstri toplumu ile bütünleşmiş sayılabilir. Geri kalan kısım arada geçen uzun çalışma süresine rağmen, yurtdışındaki ikametlerini sadece para biriktirmeği mümkün kılan bir çözüm olarak görmekteirler.

Yurtdışındaki işçilerimizin tasarruflarının yatırım alanı çoğunlukla Türk toplumunun geleneksel değer yargıları ve kişisel statü hiyerarşisine göre olmaktadır. Birkaç yıllık bir süreyi yurtdışında geçiren bu işçilerimiz için **para**, kişisel durumlarını değiştirmek, daha tatmin edici bir meslekî formasyona ulaşmak için kullanılacak bir **araç** olmayıp, bizatihî bir **amaç** olmaktadır. Kaldı ki bu işçilerden bir kısım istese de, meslekî ilerlemeği mümkün kılan koşullar çok ağırdır. (Yorucu bir günlük iş hacminden sonra gece öğrenimine devam gibi.) Dolayısıyla konuk işçi memleketine getireceği paranın bütün sorunlarını çözeceği kanısını beslemektedir. Kişisel yatırımları çoğu defa başarısızlığa uğradığı zaman, yeniden kısmetini denemeğe, bir kez daha «göç halinde bulunan bir işçi» olmağa hazırlıklıdır.

3 — Meslekî Uyum ve Uyumsuzluk :

Birkaç yıllık bir süre ile yurtdışında çalışan konuk işçilerin önemli ölçüde yeni bilgiler kazandıkları, kolaylıkla bir endüstri

toplumunun yaşantı koşullarına uyabilecekleri, bu tür bir toplumun yapı, rol ve değer yargılarını mass edebilecekleri konusundaki varsayım meslekî literatürle hemen hiçbir yerde doğrulanmamaktadır.

1963 de uygulanan Abadan anketinin gösterdiği üzere, Türk işçilerinin 3/5 i yapmış oldukları iş nevelerinden farklı bir iş yapmak istediklerini ortaya koymuştu, buna göre % 27 bir malın üretimini başından sonuna kadar işlemek istiyor, % 21 küçük bir dükkânda çalışacağı, % 12 ise bağımsız olmağı tercih ediyorlardı.¹³ Bütün bu oranlar gösteriyor ki Türk işçilerinin önemli bir kısmı henüz endüstri öncesi bir toplumun alışkanlıklarına bağlıdır, kişisel ilişkiler ve dinamik temaslar kazanabilmelerini sağlayan bir iş çevresinde çalışacağı tercih ediyorlar.¹⁴

İşçilerimizi belli ölçüde psikolojik bir bunalım durumuna sürükleyen diğer bir etken yurtdışında buldukları sırada edindikleri bilgilere ilişkin bilinçliliklerdir. Çeşitli araştırmalar, bu bilgi kazanma sürecinin oldukça cılız olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır.

TABLO : 2

Erkek Konuk İşçilerin Edinmiş Oldukları Yeni Bilgilerin Derecesi (Yüzde olarak)¹⁵

Bilgi Edinme Derecesi	Ortalama	İtalyan	Yunan	İspanyol	Türk
Yaptığım işten ötürü hiçbir şey öğrenmedim	50	50	30	50	56
İşimi yapabilmem için kendimi zorlamalıyım	46	37	24	52	57
Yurdumda daha elverişli bir işim vardı	32	18	22	38	44
Başkaları benim yaptığım işi hor görüyorlar	17	16	4	10	22

(13) ABADAN, No, op. cit., Sh. 80.

(14) NEULOH, O., op. cit., Sh. 123.

(15) R. HENTSCHEL et al., «Die Integration der auslaendischen Arbeitnehmer in Köln», Tabellenband, Köln, teksir, Sh. 19.

Bu tablodan görüldüğü üzere Türk işçileri en yüksek oranda yaptıkları işten yeni bir şey öğrenmediklerini ve hor görülen bir işi ifa ettiklerini ifade etmektedirler. Benzer sonuçlar Abadan anketinde de elde edilmisti.

TABLO : 3
Yeni Bilgi ve Deneylerin Kazanılması¹⁶

Bilgi Derecesi	%
Çok şey öğreniyorum	25
Bazı şeyler öğreniyorum	33
Çok az şey öğreniyorum	5
Hiç bir şey öğrenmiyorum	35
Cevapsız	2

Konuk işçilerin çelişkili durumları, onları çözümü güç bir çatışmalı duruma doğru itmektedir. Hernekadar çoğunluk çalışma saatlerine riayet gibi endüstri hayatının biçimsel taleplerine nisbeten hızla uymakta ise de oldukça önemli bir grup, âdeta cezbe halinde para kazanma tutkusuna katıldıkları için, ne yerli dili öğrenme, ne de meslekî bir formasyon kazanmak için gereken zamanı ayıramamaktadırlar. Gerek sosyal kökenleri gerekse işverenin kişisel çıkarları sebebiyle göçmen işçiler ya statüsü çok düşük işler yapmakta ya da keza daha ileri bilgilere ihtiyaç göstermeyen bir kitle üretimi süreci içinde yer almaktadırlar. Bu genelleme Türk işçilerden önemli bir kısmının Ford, Opel, Mercedes-Benz, BMW gibi otomotiv endüstrilerinde akan şerid başında ya da kamu bina ve yerlerinin temizlik işlerinde istihdam edilmekte oldukları gözönünde bulundurulduğu takdirde daha anlamlı olmaktadır.

Bu olgular bizi üretim tarzının yabancı işçileri belli bir discipline tâbi tutup itaatlı kıldığı gözlemine götürmektedir. Bu üretim tarzı işçilere endüstri sisteminin temel değerlerini kavramağa imkân vermemekte, işçiler de bu tarz bir çalışmayı belli amaçlarını gerçekleştirmek üzere katlanması zorunlu bir mükellefiyet olarak benimsemektedirler.

İş süreci boyunca ve çalışma çevresinin dışında algılanmakta oldukları çeşitli yoksunluklarda işçi rolünü ciddiyetle benimseme-

(16) 1968 de B. Almanya'da çalışan Türk işçilerin % 16 sı kalifiye sayılırken, bu oran Yugoslav işçiler konusunda % 55 bulmuştu. *Erfahrungsbericht 1968*, Sh. 20.

lerine engel olmaktadır. Aynı durum onların beraberinde getirmiş oldukları toplumsal normlarını âdeta el sürülmemiş bir tarzda dokunulmadan bırakmaktadır. Dolayısıyla Konuk işçiler endüstri toplumunun kültürü ile sadece düzeysel bir biçimde özdeşleşmişlerse, onların ana yurdunda toplumsal değişim ve yenilik yaratabilecek bir güç olabileceklerini varsaymak yalnız olur. Alışkanlıklarını asgarî bir ölçüde değiştirmiş ve endüstri toplumunun yaşantı biçimini kesinlikle reddetmiş bulunan bir işçinin, ana yurduna, memleketin temel ihtiyaçları ile ilişkili olmayan bazı denemeler dışında, pek az sunacakları vardır. Buna karşılık belli bir bilgi düzeyi ile yenileşmeye başlayan her işçi, meslekî gelişmesini sağlayacak bir öğrenimde daha fazla başarılı olmanın şansını beraberinde taşımaktadır. Meslekî faaliyetleri çerçevesinde daha memnun olan, uzmanlık bilgileri isteyen işler için istihdam edilen ve en az yadırganan işçiler işte bu sonuncu gruba dahil olanlardır. Türk ve Yugoslav işçileri ayıran başlıca özellik burada yatmaktadır. Sonuncu grup işçileri, teknik bilgiler alanına büyük önem veren bir eğitim sisteminin yararlandıkları için, tarımsal alandan gelen ve kısa süreli bir eğitim görmüş olan Türk işçilerine kıyasla endüstri yaşantısının belirgin özelliklerini taşıyan Alman toplumuna çok daha süratle uyabilmektedir.¹⁶

Şu halde bir an önce kesin olarak yurda dönecek olanlar, özellikle kalifiye olmayan, kısa bir zaman süresi içinde azamî miktarda para biriktirmiş olan konuk işçiler olacaklardır. Bu işçilerin dönüş niyetleri geniş ölçüde yaşamış oldukları denemelere dayanarak oluşacaktır. Bunlar önemli ölçüde yeni bilgilere sahip olmadıkça, tercihan belli bir toplumsal itibar sağlayan, el emeği gerektirmeyen ve Türkiye'de hoşlanmayan bir mesleği yada emeğe dayanmayan bir yatırım projesini benimseyeceklerdir.

4 — Türk İşçilerin Tasarruf ve Transfer Eğilimleri

Yurt dışında bulunan işçilerin göç etme saiklerini esas alan analizlerin ortaya koyduğuna göre en önemli güdüleme (motivation), tasarruf yapabilme olanağıdır. Bunu izleyen ikinci en önemli saik, meslekî yada yüksek öğrenim yapabilme imkânı ile meslekî görgüyü staj ves. yollarla attırma fırsatıdır. Şukadar ki ikinci saik, birincisine kıyasla hayli düşük kalmaktadır.

En fazla döviz transferi yapan grupların başında evli Türk erkek işçileri gelmektedir. Kısmen ailelerin birleşmesini ancak iki yıllık bir çalışma süresinin sonunda mümkün kılan ikili anlaşmalar, kısmen de ortak bir aile yaşantısını sürdürmeme konusunda

türlerle birlikte giriŐilmesi gereken ve derinlemesine etki yapacak verilen kişisel tercihler sebebiyle, evli Türk erkeklerin büyük bir çoğunluğu ailelerinden uzak, yurtlarda barınmakta ve bütün tasarruflarını anayurda aktarmaktadırlar. Halen Batı Almanya'da tüm yabancı işçi grublarının birinciliğini elde tutan Türk işçilerinin % 82 nin evli, buna karşılık sadece % 28 sinin eŐi ile birlikte yurt dışında çalıştıkları göz önünde bulundurulursa, döviz transferinin neden sürekli ve gittikçe kabaran bir ölçüde devam ettiği ortaya çıkmaktadır¹⁷ 1971 de yarım milyar doları bulan bu paralar en çok hangi alanlara doğru akmaktadır?

İşçiler Türkiye'de kamu sektöründe yer alan iktisadî devlet teşekküllerine hissedar olmağa fazla hevesli görünmemeleri bir gerçektir. Örneğin T.C. Çimento A.Ő. Federal Almanya'da bulunan işçiler için % 10 oranında hisse senetleri ayırdığı ve bu amacı gerçekleştirmek üzere özel bir heyet yolladığı halde müşteri ve ilgili bulamamıştır. Bu çekingenlik ve isteksizlik büyük ölçüde işçilerin iktisadî devlet teşekküllerinin partizan tarzı yönetimleri sebebiyle verimli olmadıkları konusundaki kanılarında, ayrıca devlet bürokrasisine karşı genel olarak besledikleri kuşkulu güvensizlikte yatmaktadır. Dolayısıyla yapılan transferlerin ezici çoğunluğu arsa, tarla, kat, apartman, dükkân gibi gayri menkullerin alım satımına yönelmektedir. Gerçi başarılı bir kısım işçi sınaî girişim ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bunların başında duvar kâğıdı imali ile işe başlayıp daha sonraları Charter uçakları işletme ve turistik tesisler kurma gibi girişimlere yönelen TÜRKSAN ile tarımsal ürünlerin ambalajı için sunî elyaftan çuval ves. imal eden Balıkesir'deki BİRSEN gibi sınaî tesisler gelmektedir. Ne var ki bu girişimler, yurt dışında bulunan işçi sayısına kıyasla son derece mütevazî kalmaktadır. Esas yatırım alanı tıpkı Yugoslavya'daki işçilerde görüldüğu üzere konut olmaktadır.

Yukarda kaba çizgileri ile tasvire çalışılan bu devamlı döviz transferi kuşkusuz ulusal ekonominin dış ticaret açığına kapatmağa ve döviz rezervini zenginleştirmeye hizmet etmektedir. Bununla beraber önemli bir sorun henüz çözüm beklemektedir, o da bu tasarrufların yeni iş yerleri yaratabilecek aktif alanlara doğru yöneltilmesidir. Başka bir deyimle bugünedek sorumlu kurum ve yöneticiler bu tasarrufların yeni iş alanları da kapsayan bir yatırım alanına dökülmesini içtenlikle istemelerine rağmen, bu çeşit yatırım

(17) Eylül 1971 de yurda gönderilmiş olan döviz transferleri 345.2 milyon \$, yani bir yıl önceye kıyasla bir misli fazlasını bulmuştu. *Cumhuriyet*, 8/11/1971.

olan yapısal değişiklikleri başaramamışlardır. Bu yapısal değişikliklerin başında örneğin endüstride ortak mülkiyet, işçilerin kendi kendilerini yönetme, işçi tasarruflarının devletçe garantiye bağlanması ves. gibi tedbirler gelmektedir. İşçilerin ana yurda dönmelerini köstekleyen faktörlerin başında işte bu kayıtsızlık, daha doğrusu kısmî ilgi gelmektedir.

5 — Dönüş sorunu : Kim, Ne zaman, Nasıl Dönüyor?

Ana yurda kesin olarak dönmüş bulunan konuk işçilerin çapı, terkihi ve sürekliliği sorunu ile bunların anavatan üzerinde yaptıkları etkileri araştırılmadan önce, 1963-1968 arasında kaydedilen dönüşlerin tümünü gözden geçirmede yarar vardır. Resmî istatistikler bu konuda büyük açıklar taşımaları sebebiyle, kesinlikle ancak 1968 den bu yana tahminler yürütme imkânı vardır. Zira ancak bu tarihten itibaren Federal Almanya'da daha önceden çalışmış olan işçiler özel bir kategori altında toplanmış bulunuyorlar. Bu esaslı hareket ettiğimiz takdirde görülüyorki 1968 yılının ilk dokuz ayında Federal Almanya'da kaydedilen girişlerin % 40, daha önce Almanya'da çalışmış olan işçilere aittir. % 22 si 12 ay ve daha az zaman kapsayan bir dönemde, % 18 i ise bir yıl ve daha fazla zaman süresince Almanya'da çalışmışlardı. 1969 yılının genel oranı % 26'dır; daha ayrıntılı ele alındığında keza % 11'in 12 aydan az, % 15'inin ise bir yıldan daha fazla çalıştıkları görülmektedir.¹⁸ 1966 yılında 27.353 ve 1967 ve 52.104 kesin dönüş yapıldığı göz önünde bulundurulursa, eski konuk işçiler arasında yaklaşık olarak 51.400 yeni çıkış sayısına varmak mümkündür.

Yeniden göç hareketinin başlıca nedenleri ele alındığında, Türk işçilerinin anayurtta iş bulabilme şansı konusundaki önemli kanaat değişiminin hâkim bir yer işgal ettiği görülmektedir. İşçilerimiz 1963 te herhangi bir iş bulabilme konusunda son derece iyimser iken, —dönüşte kolaylıkla iş bulurum diyenler % 57—, bu iyimserlik 1966-1967 de yerini olağanüstü yoğun bir kötümserliğe bırakmıştı.¹⁹ İşçilerden sadece % 13'ü kolaylıkla bir iş bulabileceği kanaatini taşıyordu.²⁰

Ancak dönüş niyetlerini münhasıran iş piyasasındaki evrimin etkenlerine bağlamak, şüphesiz yalın olur. Sosyal ve bölgesel kö-

(18) Bu konuda çok ayrıntılı araştırmalara girişmiş olan W.R. Böhning'e bakınız. *The Social and Occupational Apprenticeship of Mediterranean Migrant Workers in West Germany*, Centre for Research, University of Kent at Canterbury, 1971, (teksir), özellikle sh. 48 ve sonrası.

(19) ABADAN. N., op. cit., S. 222.

(20) NEULOH, O., op. cit., S. 90.

ken, evlilik statüsü gibi etkenler de önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle kırsal çevreden gelen işçiler, günlük hayat ile iş çevresi arasında mutlak ve kesin bir ayrılık gerektiren bir yaşam tarzına uymada güçlük çekmekte, dolayısıyla fazlasiyle düş kırıklığına uğramaktadırlar. Çalışma sosyolojisi açısından bakıldığında özellikle kararlığa alışamayan dünün köylüsü ve bugünün maden ocağı işçisi, sonunda her türlü yaşama isteğini kaybedip biran önce dönmeğe hazırlanmaktadır. Öte yandan, aile çevresinden kopma ya da çok âcil ailevi bir mükellefiyeti yerine getirme dileği de dönme kararı üzerinde etkili olmaktadır. Kısaca bu alanda ihtiyatlı olmakla beraber ilerde ampirik verilerle kuvvetlendirilmesi gereken şöyle bir tez ileri sürmek mümkündür: dönüşler genellikle «olumsuz (negatif) bir seçme» sonucunda cereyan eden dönüşlerdir. Başka bir deyimle herşeyden önce endüstri dünyasına alışamayanlar, psikolojik uyum mekanizmalarında bozukluk bulunanlar ve kişisel, özel nedenlere dayananlar dönme kararına varmaktadırlar. Sosyal köken açısından bakıldığında uyum güçlükleri en fazla köylü asılda olanlarda görülmektedir. (% 23) Kentli kökenli olanlar arasında ise ailevî nedenler daha önemli bir rol oynamaktadır. (% 46)²¹

«Bu «geçici işçiler» yurda döndükten sonra, daha önce de belirtildiği üzere kendilerinden fazlasiyle çaba isteyen ve buna karşılık kâr sağlamayan bir sektöre dönmemeğe azamî bir itina göstermektedirler. Aksine bu tip dönen işçiler, yeni bilgiler de edinmiş olsalar, meslekî faaliyetlerini hizmet sektöründe sürdürmeğe tercih etmektedirler. Yıllar boyunca sağladıkları tasarruflarıyla tamirhane, marangozhane, berber salonu, kahve, lokanta, bakkal dükkânı vs. benzer türden bağımsız bir ticarî işletme kurmağa gayret ediyorlar. O. Tuna araştırmasından alınan alttaki tablo gerek içinde buldukları statü, gerekse istikbal projeleri açısından bu dileklerini açıkça yansıtmaktadır.

Bu tablo yurtdışına göç etmiş Türk işçilerinin temel özlemlerini çok açık ve basit bir şekilde göstermektedir: erkekler, endüstri dünyasının âmansız disipline uyma zorunluluğuna katlanmaksızın, bağımsız bir meslekî faaliyet izlemektedirler. Kadınlar daha geniş ölçüde kamu hayatına katılma arzusundadırlar, şukadar ki kadınların da üçte biri tekrar aile yaşantısına dönmeği tercih etmektedir.

(21) TUNA, O., İkinci Beş Yıllık Plan Çalışmaları, *Yurda dönen İşçilerin intibakı Sorunları*, SPD, 1967, Sh. 21,

TABLO : 4
Yurda Dönmüş İşçilerin Meslek ve
Sektör Değişme Oranları²²

	Göçten önce		Halen		Dilek	
	K	E	K	E	K	E
Ücret karşılığı	48	69	55	57	42	26
İşveren	3	26	—	19	23	74
Aktif nüfusun dışında, işsiz	48	3	45	23	29	1

İş ve İşçi Bulma Komisyonu 1967, 1968 ve 1969 da Türkiye'ye izinli gelmiş bulunan 13.393 işçiyi dönüş niyetleriyle ilgili olarak bir ankete tâbi tuttu. Bunlardan % 89'u Federal Almanya'da çalışıyordu, özlemleri şunlardı :

- Bağımsız bir mesleki faaliyet isteyenler : % 73
- Ortak bir faaliyete girişmek isteyenler : % 6
- Belli bir iş akti çerçevesinde çalışmak isteyenler : % 6²³

Bağımsız bir iş tutmak isteyenler aşağıdaki alanlarda yatırım yapmağa istekli olduklarını belirttiler :

- Tarım % 5
- Marangozculuk
- Mobilyacılık % 5
- Nakliyat
- (Yolcu, eşya) % 7
- Ticaret % 45

(Ancak % 5'i aşan oranlara yer verilmiştir).

Bu sayılar bir kere daha ticarî faaliyetin olağanüstü çekiciliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tercih bizi önemli bir tesbite doğru götürmektedir. Yabancı işçiler çalışmış oldukları dış ülkelerin ekonomik sistemlerini bilinçli olarak kavramış olsun olmasın, kişisel tercihlerinde aynı ekonomik modelin ayrıntılı uygulama biçimlerini benimsemektedirler. Başka bir deyimle bir yanda az ge-

(22) TUNA, O., op. cit., S. 30.

(23) İş ve İşçi Bulma Kurumu, *Yurt dışındaki İşçiler, Ve Dönüş eğilimleri*, İ.İ.B.K.Gen.Müd. Yayını No. 43, Ankara 1968, Sh. 13.

liŐmiŐlik ve kronik işsizlik, öte yandan hızlandırılmıŐ bir teknolojik geliŐme ve kapitalizm gibi iki yaşantı biçiminin karŐılaŐıp çatıŐması, yurtdışına göç etmiş işçilerin zihninde ikili bir hüviyete özenmeyi yerleŐtirmiŐtir. Bu ikili hüviyeti taşıyan kiŐiye «işçi-patron» adı verilebilir. ne varki her geçen ay çapı artan bir kronik işsizlik içinde bulunan 1971 de faal nüfusunu sekizde birinin işsiz bulunan bir ülkede yani Türkiye'de yürütme organının çabaları programlı ve plânlaŐtırılan dönüşler yerine aksi yönde bulunan tedbirler üzerine yığılmıŐtır. Buna göre öncelik kazanan sorunların başında dış ülkelere ihraç edilecek insangücünün hacmini arttırmak ve güvenceye bağlamak, ayrıca da aile plânlamasını hızlandırmak gelmektedir. Dolayısıyla anayurda kesin olarak dönmeğe karar vermiŐ bulunan işçiler, haklı olarak yoğun çalıŐmalarıyla sağladıkları tasarrufları ve gidiŐlerinden bu yana yükselmiş bulunan sosyal statüleri yardımıyla münhasıran kendi gayretleri ile yurtdışındaki ikametlerini en yararlı bir biçimde değerlendirmeye çalıŐacaklardır.

Bu düşünce tarzı köylü yada tarım işçi kökenine sahip işçilerin neden doğup büyüdükları çevreye dönmeleri halinde tarla yada çiftlik satın alıp bu toprakları kiraya verip, varlıklı bir toprak sahibi rolü oynamak istediklerini de açıklamaktadır. Başka bir deyimle, bugünkü koşullar altında yeni işyerleri yaratmayan ve tarımsal üretimin rasyonalizasyonunu ilginç bulmayan yeni bir eŐraf tabakasının oluŐma eğilimi oldukça kuvvetlidir.

Kooperatifçilik hareketinin günümüze dek başarılı olmaması kısmen bu etkenlere bağlanabilir. Köy İŞleri Bakanlığının sürekli çabalarına rağmen yurtdışında bulunan ve bir kısım tarım kooperatiflerinde kurucu üyeliği sıfatını taşıyan üyelerin olumlu bir plân çerçevesinde dönüş teŐebbüsleri Őimdiye kadar olumlu bir sonuç vermemiŐtir. 1970 Mart tarihine kadar özel ve ayrıcalı bir statü ile donatılmıŐ 296 kooperatife üye bulunan 7.386 iŐçiden Őimdiye kadar ancak % 40 ödenmesi gereken taahhütlerini yerine getirmiŐlerdir. Kırsal bölgelerde kooperatif kurma eğilimi fazla yaygın değildir. Bu isteksizliğin bir nedeni köyde bulunan büyük toprak sahipleriyle nüfusların özellikle tarım kooperatiflerine verilecek olan kredileri kontrol etmeği teşebbüs etmeleridir. Dolayısıyla Şöyle bir sonuca varmak mümkündür : toprak ve tarla satın alma suretiyle köy eŐrafı grubuna dahil olmak, hem doğa hem de köklü çıkarlara karşı çifte kolektif bir mücadele yapmaktan daha kolay görülmektedir. Başka bir deyimle gayri menkullerden sağlanan gelirden geçinme

yada ufak çapta bir girişimci olma, üretim sürecine yeniden katılmağa kıyasla daha çekici görünmektedir.

6 — Yurda Dönen İşçilerle Yeniden Göç Etmek İsteyenlerin Hareketlerine Etki Yapan Saikler

OECD uzmanı Krahenbuhl hazırlamış olduğu raporda 1968 yılının sonuna kadar takriben 70.000 işçinin Türkiye'ye dönmüş olduğunu ileri sürmektedir. Şukadar ki, B. Almanya'daki konjonktürün yeniden hızlanması her yıl bu dönen işçilerden bir kısmının yeniden gitmesine yol açmaktadır. Bu nedenle kesin bir tahmin yürütmek imkânsızdır. Kesin dönüşler kuşkusuz bir ölçüde Türk çalışma piyasasında açılan iş imkânlarına da bağlıdır. Bu duruma tesir yapan etkenleri genel olarak kişisel ve sosyo-ekonomik olmak üzere iki mihrak etrafında toplamak mümkündür.

1 — Kişisel Etkenler

a) Olumsuz Yönden

- 1 — Endüstri çevresine uyma güçlüğü, vatan hasreti,
- 2 — Aileden ayrı yaşayamamak,
- 3 — Kalabalık bir aileyi fazla başsız bırakmamak,
- 4 — Ailenin yabancı bir ülkede birleşmesini imkânsız kılan durumlar,
- 5 — Yabancı bir ortamda çocuk yetiştirme güçlüğü,
- 6 — Yeni bir mesleği öğrenme konusundaki yeteneksizlik,
- 8 — İleri yaş.

b) Olumlu Yönden

- 1 — Girişim yeteneğini deneme isteği,
- 2 — Nefse güvenin artması,
- 3 — Mevcut bir aile işletmesini genişletip büyütme isteği,
- 4 — İş çevresinde çalışma arzusu.

2 — Sosyo-Ekonomik Faktörler

- 1 — Tarım yada ticaret sektöründe bağımsız bir faaliyet yürütme dileği,
- 2 — Şansını özel teşebbüs alanında arama konusundaki kararlılık,
- 3 — Biriktirilmiş tasarrufların yeterli bir sermaye temsil etmesi,
- 4 — Sosyal hareketlilik alanında atılmış olan yeni bir hamle.

yada ufak çapta bir girişimci olma, üretim sürecine yeniden katılmağa kıyasla daha çekici görünmektedir.

6 — Yurda Dönen İşçilerle Yeniden Göç Etmek İsteyenlerin Hareketlerine Etki Yapan Saikler

OECD uzmanı Krahenbuhl hazırlamış olduğu raporda 1968 yılının sonuna kadar takriben 70.000 işçinin Türkiye'ye dönmüş olduğunu ileri sürmektedir. Şukadar ki, B. Almanya'daki konjonktürün yeniden hızlanması her yıl bu dönen işçilerden bir kısmının yeniden gitmesine yol açmaktadır. Bu nedenle kesin bir tahmin yürütmek imkânsızdır. Kesin dönüşler kuşkusuz bir ölçüde Türk çalışma piyasasında açılan iş imkânlarına da bağlıdır. Bu duruma tesir yapan etkenleri genel olarak kişisel ve sosyo-ekonomik olmak üzere iki mihrak etrafında toplamak mümkündür.

1 — Kişisel Etkenler

a) Olumsuz Yönden

- 1 — Endüstri çevresine uyma güçlüğü, vatan hasreti,
- 2 — Aileden ayrı yaşayamamak,
- 3 — Kalabalık bir aileyi fazla başsız bırakmamak,
- 4 — Ailenin yabancı bir ülkede birleşmesini imkânsız kılan durumlar,
- 5 — Yabancı bir ortamda çocuk yetiştirme güçlüğü,
- 6 — Yeni bir mesleği öğrenme konusundaki yeteneksizlik,
- 8 — İleri yaş.

b) Olumlu Yönden

- 1 — Girişim yeteneğini deneme isteği,
- 2 — Nefse güvenin artması,
- 3 — Mevcut bir aile işletmesini genişletip büyütme isteği,
- 4 — İş çevresinde çalışma arzusu.

2 — Sosyo-Ekonomik Faktörler

- 1 — Tarım yada ticaret sektöründe bağımsız bir faaliyet yürütme dileği,
- 2 — Şansını özel teşebbüs alanında arama konusundaki kararlılık,
- 3 — Biriktirilmiş tasarrufların yeterli bir sermaye temsil etmesi,
- 4 — Sosyal hareketlilik alanında atılmış olan yeni bir hamle.

dır.²⁷ Bu ara tipinde hane halkının azalan üye sayılarının bir orta değer üzerinde yığıldıkları görülmektedir.²⁸

Gelişmekte olan bir toplumun çeşitli belirleyici özelliklerini gösteren Türkiye'de aile kurumunun açıkça önemli bir dönüşüm içinde bulunması, genel olarak her aile tipinde görülen mekanizmaların rolünü büsbütün önemleştirmektedir. Ailenin bu tampon fonksiyonu ele alındığında bunun hem makro hemde mikro düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Good'a göre makro düzeyde aile, toplum ile kişi arasında bir arabulucu fonksiyonuna sahiptir.²⁹ Mikro düzeyde ise bu arabulmak aile fertleri arasında cereyan etmektedir.³⁰

Sorun bu açıdan ele alındığında yurtdışında bulunan işçilerimiz, mensup oldukları aile tipi, bu tipin dönüşüm hızına uygun olarak geleneksel yada yeni tampon fonksiyonlar yüklenme zorunda oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle geçiş halinde bulunan ülkelerde aile kurumu ile bürokratik örgütler arasında yeter derece içli bağlantılar kurulmadığı nedeniyle henüz ataerkil aile tipinin bir kısmı sorumluluklarını paylaşma zorunda bulunan işçilerimiz, —anavatanında bulunan başka bir aile ferdi bu sorumluluğu yüklenemediği zaman,— sosyal yapıdan ileri gelen bir manevî baskı sonucunda bu sorunlara sahip çıkma gereğini duymaktadır.

Böylece kesin dönüş nedeni olarak sık sık aile başkanının ölümlü sebebiyle ailevî işleri yürütme, kardeşleri evlendirme, hastalanan yada sakatlanan aile fertlerine bakma, okul yaşında bulunan çocuklara gözetimde bulunma gibi gerekçelerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Kongar'ın haklı olarak belirttiği üzere halen Türkiye'de kamu bürokrasisinin sunmakta olduğu toplumsal hizmetler henüz

(27) Famille souche : Kuşak çizgisi üzerinde geniş aile gibi genişler, fakat kardeşler yönünden genişleme göstermez», Marion J. Levy, «Aspects of the Analysis of Family Structure», *Aspects of the Analysis of Family Structure*, Ausley J. Coole, Princeton 1965, s. 48.

(28) Emre KONGAR'ın hesaplarına göre Türkiye'de köysel ailenin ortalama hane üyesi 6.2, kentsel ailenin ortalaması ise 6.2, geçiş halinde olan aile (yani famille souche) ortalaması Mübeccel KIRAY ve İbrahim YASA'nın hesaplarına göre 5.2 civarında yer almaktadır. KONGAR, Emre, «Türkiye'de aile : yapısı, evrimi ve bürokratik örgütlerle ilişkileri», *Anne İdaresi Dergisi*, Cilt 3, No. 2, 1970, s. 80.

(29) Genel olarak bk. GOODE, W. J., *The Family*, Prentice Hall, New Jersey 1964, s. 2-3.

(30) Mikro düzeyde türeyebilecek olan tampon mekanizmalarına bir örnek Mübeccel KIRAY'ın bulduğu «Kız evlâda dayanan genişlemiş aile tipi» dir. Mübeccel B. KIRAY, *Ereğli*, Bir Karadeniz sahil kasabası, DPT yayını, Ankara 1964, sh.

köy ve kentlerin gecekondulaşmış bölgelerinde düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin yararlanacağı biçimde düzenlenmediği için³¹ dış göç olaylarında bir kısım işçilere aslında bürokratik örgütlerin de yüklenebilecekleri fonksiyonları devralmasına yol açmaktadır. Diğer bir deyimle sosyal güvenlik alanında özellikle sağlık, koruma, eğitim ve ekonomik geçim ile ilgili olarak bürokratik örgütlere daha fazla pay düşen endüstrileşmiş toplumlarda bu sorunlar kişilik ötesi (gayri şahsi) kurullara dayanılarak çözümlenmekte, Türkiye'de ise yaş, eğitim yada aile içi itibar durumuna göre kişisel fedakârlıklar gerekmektedir.

3 — Dönen kadın işçileri arasında % 55'i gerçi bir iş aramaktadır, fakat endüstri sektöründe değil. Erkekler tercihlerini daha açık bir biçimde ifade etmektedirler. Eğilimleri sadece bağımsız meslekî faaliyetlere doğru gitmektedir.

4 — Meslek değiştirme alanında göze çarpan yüksek oran açıkça gösteriyor ki Türk işçilerin kısa ya da uzun süreli yurtdışı ikametleri kendilerine yoğun ölçüde yeni bilgiler kazandırmış değildir. İleri derece endüstrileşmiş bir ekonomide yoğun bir uzmanlaşma gerektiren iş çevrelerinde istihdam edilen yabancı işgücünün dönüşlerinde ulusal ekonomi ile bütünleşme güçlüğü işte bu nedenden ileri gelmektedir.

Tasarruf eğilimleri cinsiyet ve sosyal kökene göre bazı dalgalanmalar göstermektedir. Genellikle erkekler tasarruf konusuna daha fazla önem vermektedirler. Bunlar yurtdışında geçirdikleri süre ve dönüşlerini takiben toprak yada gayri menkul gibi emin yatırım alanları öncelikle seçmektedirler. Bundan başka bağımsız birer ticarî işletme açmağa elverişli âlet ve makinaların ithali de erkek işçilerin tercihleri arasında yer almaktadır.

En yüksek tasarruf eğilimi köylü kökene sahip işçiler arasında görülmektedir. Ancak bu sonuncu grup ne kamu, karma yada özel sektörde yer alan kolektif bir proje yada ortaklığa yatırım yapmak isteğini göstermemektedir.

5 — Yurda dönüşten sonra özellikle köylü aslından gelen işçiler geleneksel çevreye uyma ve memnunluk açısından en büyük başarıyı göstermektedirler. Ancak ampirik araştırmaların verilerine göre bu grup mensupları çevrede herhangi bir önemli değişikliğe girişmemişlerdir. Bu dönen işçilerin memnunluğu münhasıran da-

(31) KONGAR, Emre, op; cit., Sh. 83.

ha eski statülerine kıyasla sağlanmış oldukları kişisel ve malî üstünlüklerinden ileri gelmektedir. Başka bir deyimle bu dönen işçiler servetlerini tarımsal üretimi artırmak yerine yabancı ülkelerin endüstri alanlarında çalışmak suretiyle biriktirmiş bulunuyorlar.

6 — Türk işçileri diğer yabancı işçi grupları arasında en yüksek oranda kalifiye işçi barındırmak suretiyle sıvrılmaktadır. Bu nitelikle işçilerin yurtdışında sağladıkları ücretler Türk iş piyasasında fazlasıyla yüksektir. Dönmeleri halinde bu işçiler bağımsız işlere girişmeği tercih etmektedirler.

7 — Tecimsel girişimlere karşı işçilerin gösterdikleri olağanüstü düşkünlüğü teorik veriler yardımıyla da yorumlamak gerekir. İşçilerimizin ticaret alanında bağımsız girişimler yapma isteğini sadece kâra yönelik olmasını savunmak isabetsiz olur. Bu güdülemenin yanısında belli ölçüde sosyal itibara kavuşma dileği de yer almaktadır. Tümünden hızlı bir toplumsal değişme sürecine girmiş ve bu arada özel sektörün süratle büyümesini teşvik etmekte olan toplumlarda yoğun bir sosyal hareketlilik arzusuna tutulmuş bulunan bireyler bütünleşmelerini belli bir eşya ve hizmet dağıtım modeline göre yapma isteğindedirler. Bu konuda çok ilginç bir yorumu L. A. Fallers'in geliştirilmiş olduğu «süzme etkisi» (trickle effect) olarak adlandırabileceğimiz teorik açıklamasında bulmak mümkündür³² Bu yoruma göre nisbeten modernleşmiş, yani geleneksel hüviyetinden sıyrılmış olup geçiş halinde bulunan toplumlarda yeni eşya ve hizmetler ilk önceleri az miktarda istihsal edilip, yüksek fiyatlarla piyasaya sunulmaktadır. Bu eşya ve hizmetlerden yararlanabilenler ise, toplumdaki hâkim siyasal seçkinlerle özdeşmektedir. Dolayısıyla, bu tür toplumlarda gelir yada nadir üretilen eşya ve hizmetlerle ilişkin mevkiilerle sosyal itibar arasında içli bir ilişki kurulmaktadır. Bu defa devlet müdahalesi yada arttırılan üretim sebebiyle bu eşya ve hizmetler toplumun daha az gelirli bireylerin de faydalanmasını arzedildiği vakit, alt kademedeki bulunanlar yukarı doğru yönelen bir sosyal hareketlilik süreci içinde buldukları kanısına kapılmaktadırlar. Bu durumu trende oturan bir yolcunun, bitişik bir trenin kalkması halinde kendi vagonu hareket ediyormuş intibasına benzetmek mümkündür. Başka bir deyimle hareketin uyandırmış olduğu izlenim, trenin hareket etmiş olduğu yönün tam karşıtı olmaktadır. Dolayısıyla bir süre önce nedretleri dolayısıyla eşya edinme yolu ile aynı zamanda itibara da kavuşan bi-

(32) FALLERS, L.A., «A Note on the Trickle Effect», *Public Opinion Quarterly*, Vol. 18, Fall 1954, s. 314-321.

tasarrufların bireysel harcama ve yatırım biçimleri ise çok defa iflâsla sonuçlanmaktadır. Öte yandan yurtdışına giden işçilerin önemli bir kısmının vasıflı oluşu sosyo-meslekî piramidin temelini sarsaylar, bu süreç devam edip aşağı doğru yayıldıkça belli bir sosyal hareketliliğe maruz kaldıkları kanaatine varmaktadırlar.

Süzme etkisi genel olarak hızla gelişen ve artan gelirle artan eşya ve hizmetlerin bulunduğu bir toplumda bütünleşmeyi kolaylaştıran dolayısıyla istikrarı sağlayan bir faktör olmaktadır.

Bu etkeni dış ülkelerde çalışan işçilerin durumuna uyguladığımızda görülür ki otomobil, kamyon, traktör vs. gibi araçlarının satın alınıp devredilmesi bu kişilere sadece süratle malî kazançlar sağlamakta, ayrıca onlara —bu eşya yada hizmetlerin aracısı sıfatıyla— özledikleri sosyal itibarı da kazandırmaktadır. Böylece işçilerin tasarruflarını anonim ortaklıklara yatırıp yeniden işçi olmak istememelerini kısmen bu sosyolojik oluşmalar yardımıyla açıklamak gerekir.

7 — Anayurda döndükten sonra yeniden dış göçe iten nedenler

Bir kısım işçilerin şanslarını anayurda döndükten sonra yeniden ilk göç ettikleri ülkede yada Kanada, Avustralya, Libya vs. gibi daha uzak yerlerde tekrar aramağa iten nedenleri şöyle gruplandırmak mümkündür :

1 — İşçiler özel teşebbüsün yabancı sermaye tarafından desteklendiği bir karma ekonomi sistemi içinde yerlerini bulma konusunda kendilerini yeteneksiz bulmaktadırlar. Bu yeteneksizlik kendini kısmen kamusal örgütlerin bugüne dek sayısız işçi tasarruflarını güçlü sınaî işletmelere dönüştürecek projeler geliştirme konusunda gösterdikleri başarısızlıkta göstermektedir.

2 — Kişisel bir girişim için gerekli olan bilinçlilik, irade ve azim bağımsız bir müesseseyi yürütmek için her zaman yeterli olmamaktadır.

3 — Dönen işçi eskiden yaşamış olduğu çevreyi beğenmeyip hayal kırıklığına uğramakta ve yeniden hayat standardını düzeltme isteğini taşımaktadır.

4 — Bir kısım işçi geç de olsa meslekî bir öğrenimin yeni tekniklerin önemini kavramakta, ikinci defaki gidişinde bunları ilerde Türkiye'de değerlendirmek üzere öğrenme dileğini beslemektedir.

5 — Daha önce sırf para biriktirmeye yönelmiş bir tutum yerini dış çalışma piyasası hakkında edinilen bilgiler, sunulan imkânlar ve koşullar şartların çekiciliği ağır basmaktadır.

6 — Bir kısım işçiler ise sırf çocuklarına daha iyi bir öğrenim vermek üzere tekrar göç etme kararına ulaşmaktadırlar.

7 — Diğer bir kısım işçiler —genellikle sanatkâr olanlar, münhasıran montaja dayanan bir endüstrileşme karşısında endişe ve güvensizliğe kapılmaktadırlar. Oysa yabancı ülkelerde, yabancı işçi— hukukî kuralları öğrendiği ölçüde—, sosyal güvenlik sisteminin kendisini koruduğu kaaatine varmaktadır.

SONUÇ

— Dışa yönelik Türk göç hareketi bugünedek kamusal otoriteler tarafından ilerde bütünleşmeyi sağlayacak biçimde henüz denetlenmemektedir. 1971 malî yıl süresince işçi dövizlerin transferi 500 milyon dolara yaklaşmasına rağmen, dışa yönelik göç hareketine hâla sadece işsizliği giderecek bir araç gözü ile bakılmaktadır.

— İşçi tasarruflarına dayanılarak kurulan küçük ticarî işletmeler yolu ile yaygınlaşan enflasyonun yaratabileceği tehlike henüz algılanmış değildir. Şişirilmiş bir hizmet sektörü yeni işyerleri sağlama imkânından uzaktır. Bu hedefe ancak güçlü ve ulusal çapta girişilecek bir endüstrileşme programı ile ulaşmak mümkündür.³³

— Konuk işçileri bir çeşit Avrupa alt proletaryası haline getiren ayırt edici sosyal politika bir yandan bu işçilerin buldukları ülkenin işverenleri ile ulusal işçi sınıfına karşı mutlak suretle boyun eğmesini öte yandan dönüşleri halinde farklı bekleyişler türetmektedir. Başka bir deyimle, bu oluşum yurtdışında yaygınlaşan bir aşağılık kompleksini; dönüşten sonra ise bir üstünlük kompleksi haline dönüştürmektedir. Böylece ortaya yeni bir işçi tipi çıkmaktadır, buna kısaca «patron/işçi» adını verebiliriz. Bu tip işçi yüksek bir fizikî ve sosyal hareketliliğe sahip olup, bir yandan ağır ve yorucu işler başarmakta, öte yandan kendi sosyal kökeni unutup, onu aşmağa çalışmaktadır.

— Günümüzde devam etmekte olan göç hareketi iki açıdan önemli olumsuz gelişmelere yol açmaktadır. Yabancı işgücüne muhtaç olan ülkelerin işverenleri gelen konuk işçileri göç etmeğe zorlayıcı köklü ekonomik ve sosyal nedenleri hesaba katmadıkları için, işçiler en süratli yoldan servet birikimine yönelmekte, böylece özlemini duydukları sosyal itibara da kavuşmağı ummaktadırlar. Bu

(33) ÇAVDAR, Tefvik, Türkiye'de istihdam sorununun nüfusun nitelikleri açısından görünümü, V. Çalışma Meclisi, 24-26 Kasım 1971, *Çalışma Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, 1972, Sh. 141.

maktadır. Nihayet yabancı işgücünün konuk toplumlarda en az sevilen ve aranan sektörlerde istihdam edilmesi, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı eğilimleri ile birleştii zaman, sosyal sınıflar arasındaki gerginlik ve çatışmayı arttıran bir etken olmaktadır.

— Göç etmiş bulunan işçilerimizin yurda dönüşlerini kolaylaştırmak, onların anayurdla yeniden bütünleşmelerini sağlamak için çeşitli düzeyde yürütülecek sıkı bir koordinasyonu gerektirmektedir. Yeni bilgi ve eşyanın birikimi ancak işgücü veren ülkelerin gelecekteki ihtiyaçları bilinmesi halinde yararlı olabilmektedir.

— Uluslararası göç hareketine katılmış bulunan işgücüne uygulanacak olan yerinde bir teknik öğretim sadece kaynak ülkenin kalifiye eleman ihtiyacını karşılamakla kalmayacak aynı zamanda üretim ve donatım alanında köklü bir modernleşme sürecinin temelini teşkil edecektir.

— Anayurda dönme hususunda açığa vurulan yoğun isteksizlik, ekonomik ve siyasal istikrarın kaybolması halinde, çok endişe verici gelişmelere yol açabilir. Dolayısıyla dışarı işgücü sevkeden ülke herşeyden önce aileleri birleştirme ve göç hareketine katılmış işçilerin çocuklarına verilecek öğretimle ilgili olarak güdülen politikasını yeniden gözden geçirme zorundadır.

— Hernekadar bugünedek anayurda dönen işçiler dönüş sebebi olarak çoğunlukla kişisel nedenler gösteriyorlarsa da, bu gözlem şimdilik sadece bir azınlık için doğrudur. Aslında kişisel gibi görünen eğilim ve istekler bir yerde sosyo-ekonomik yapıların evrimi tarafından belirlenmektedir.

— C.P. Kindleberger'in haklı olarak belirttiği üzere göçler bir yanda yurda yapılan gelir transferleri, dış ülkelerde üretimin artmasının bir sonucu olarak ticaret hadlerinin düzelmesine ve yapısal işsizliğin azalması, öte yanda ise dinamik ve yetişmiş işgücünün gelişmiş ülkelere aktarılması suretiyle bir sermaye yatırımı niteliğini taşımaktadır.³⁴ Asıl çözüm bekleyen sorun geçici olarak tasarlanan bu geniş çaplı göç hareketini ulusal kalkınma çabaları ile en verimli biçimde ahenkleştirmektir. Aksi takdirde yurt hasreti sebebi birçok işçi doğup büyüdükları anayurda dönerler, fakat çözümlenmiş sorunların baskıcı ağırlığı onları yeniden, bu defa daha da uzaklara doğru göç etmeğe zorlayabilir.

(34) KİNDLEBERGER, C.P., *Uluslararası İktisat*, Çev. Necdet Serin, Doğan Yayınevi, Ankara 1970 s. 288.

Sorunun önemi ve ağırlığı sadece Türkiye'yi değil tüm Akdeniz ülkelerini eşit ölçüde işgal ettiğinin en açık kanıtı Yunanistan'dan batılı ülkelere yapılan göç hareketini değerlendirmiş olan N.J. Polyzos dile getirmektedir.³⁵ Polyzos'a göre dış ülkelere göç edenler başlangıçta işyerlerinden gayri memnun kimseler iken —dönüşlerinde gereken tedbirler alınmadığı takdirde,— bu kimseler giderek çığ gibi büyüyen «uluslararası işsiz»ler ordusuna katılacaklardır. Böylece gönüllü olarak anayurdundaki köklerini sökmüş olan bir grup işçi sınırlar arasındaki hareketliliği durmadan arttırarak, mensub oldukları toplumun bazı bölgelerinin durgunlaşması, hattâ gerilemelerine sebep olacaklardır.

(35) POLYZOS, N.J. *Conséquences des retours en Grèce des émigrants*, OECD, MS/Ş/404/365 Sh. 29.